

Flensborgprovsten Emil Niese og de danske kirkegængere

Nationalpolitik mellem tyske og danske kirkefolk
omkring år 1900

af Lars N. Henningsen

I det dansk-tyske grænseland gjorde nationalpolitikken ikke holdt ved kirkedøren. Det gjaldt i Nordslesvig, og på en særlig måde i Sydslesvig. Emnet blev i 2005 behandlet af Günter Weitling i den sammenfattende kirkehistorie »Fra Ansgar til Kaftan. Sydslesvig i Dansk Kirkehistorie 800-1920«. Det danner også den røde tråd i bogen »Sprog og kirke. Dansk gudstjeneste i Flensborg 1588-1921« (2006) af Lars N. Henningsen og Johann Runge. I artiklen her fortælles om sammenstødet mellem nationalpolitiske og kirkelige vurderinger hos kirkens mænd i Flensborg i årene omkring 1900.

Indledning: Nationalitet eller kristenkærlighed?

Siden 1588 har dansktalende flensborgere kunnet gå til dansk gudstjeneste i Helligåndskirken på hovedgaden i Flensborg. I byens kirker var sproget ellers tysk. Men det blev en lang vej, inden man nåede til nutidens tilstand: en selvstændig fri dansk menighed for de dansktalende. Før 1851 og i tiden fra 1864 til 1921 regnedes deltagerne i de danske gudstjenester i Helligåndskirken for en sprogmenighed uden en sogne- menigheds rettigheder. De danske kirkegængere hørte til det bysogn, hvor de boede, og de var således medlemmer af den slesvig-holstenske lands- eller statskirke. Deres danske prædikanter i Helligåndskirken virkede på de betingelser, som Flensborgs borgmestre, rådmænd og deputerede borgere og præsterne ved byens sognekirker var med til at fastsætte. Deraf følger, at de danske kirkegængeres historie indtil 1921 er en del af den almindelige slesvig-holstenske kirkes historie.

Lige siden 1500-årene lå Flensborg på sprogrænsen mellem dansk og tysk. Nationalpolitiske spørgsmål synes længe ikke at have påvirket præster eller kirkegængere. Det kom først fra 1830'erne. Da ændrede klimaet sig radikalt. Hovedparten af landsdelens kirkefolk sluttede op om den slesvigholstenske sag. De unge teologer havde lært af den frem-

trædende tyske Berlin-teolog Friedrich Schleiermacher, at kirken måtte være national og forlange af sine medlemmer, at de følte sig som led i det nationale fællesskab. For det store flertal af præster i Slesvigs stift betød det, at de tog stilling mod Danmark og det danske styre i Slesvig. Netop i en by som Flensborg fik dette afgørende betydning for de dansktalendes vilkår i kirken. Fra 1830'erne og langt ind det følgende århundrede blev nationalpolitiske problemstillinger af afgørende betydning for kirkens vilkår i grænselandet – i helt særlig grad gjaldt det i Flensborg.¹

Datidens præster var på det rene med, at kirken siden 1830'erne på ondt og godt var i nationalpolitikkens vold. Den danskloyale superintendent C.C.J. Asschenfeldt i Flensborg (1792-1856) var overbevist om, at kirken i tiden før de nationale bevægelers sejrsgang, d.v.s. i fredsårene før Treårskrigen mellem Danmark og slesvigholstenerne, havde været præget af en levende kirkelighed. Det blev anderledes, da de nationale bevægelser fik magt og krigen brød ind: I 1851 skrev han i sin visitatsberetning: *For 25-15 år siden, mellem 1825 og 1835, var kirkelivet blomstrende. Kirkerne var velbesøgte, altergangen var talrig, og der rådede et tillidsfuldt forhold mellem præster og menighed. Men ... i året 1848 trådte nationaliteten i kristenkærlighedens sted, og spørgsmålet dansk-tysk blev det afgørende løsen. Der blev brudt så meget ned på kun et eller to år, at der ville gå årtier, før det var bygget op igen.*²

Efter krigen oprettede det nye danske styre i 1851 en såkaldt »fri dansk menighed«. Menighedens energiske danske sognepræst G.F.A. Graae (1810-86) var ligesom Asschenfeldt klar over afhængighedsforholdet mellem kirke og nationalpolitik. For ham havde den danske menighed en entydig national opgave at spille mod tyskerne: *Flensborg er som en Augias' stald – og den danske menighed in pleno må overtage det Herkuliske arbejde at udrense den*, skrev han i et brev i 1858.³

Pastor Graaes menighed fik kun lov at leve frem til krigen 1864. Hertugdømmerne gik tabt for Danmark, og de danske præster blev afløst af gejstlige, som harmonerede med de nye tyske magthavere. I Flensborg gav en ny provst, den slesvigholstensk orienterede H.A.F.C. Volquardts (1792-1866), i visitatsberetningen 1865 sin version af nationalpolitikens betydning for kirkelivet. For Volquardts havde de nationalistiske danskere i årene 1851-64 ødelagt kirken: *Før 1848 var kirkeligheden*

1. Asger Nyholm: Slesvigske gejstlige og slesvig-holstenismen indtil 1850, 1980, passim.

2. Asschenfeldts visitatsberetning 1851, KPF XI Prop 41.

3. Graae til Regensburg 14. januar 1858, RA, Regensburgs arkiv.

god. Men allerede 1850-51 var forfaldet blevet tydeligt ... Da der igen blev fred efter 1864, viste forsyndelserne sig i en markant ringere deltagelse i gudstjenesterne end før ... Årsagen var den nationale strid ... Synderen var den danske politik 1850-1864. Byen var gjort til operationsbase for den ivrigste danisering af hertugdømmet Slesvig ... Det vigtigste redskab var den danske kirke ... Dette frivole spil med det hellige, denne ydmygelse af kirken til tjenestepige for gement, lidenskabeligt politisk partiuvæsen måtte have de mest usalige følger, ikke mindst for kirkeligheden. Folk ... blev ledt ud i fremmedgørelse fra kirken, hvis ikke overladt til kirkelig død.⁴

Provst Volquardts sætter her nærmest lighedstegn mellem dansk kirke i Flensborg og dansk politisk aggression. Det blev en udbredt opfattelse hos ledende tyske statskirkemænd i den følgende periode. De var på vagt over for alle danske kirkeønsker fra hjemmehørende flensborgere og frygtede, at kirkeønskerne for mange af danskerne var et skjul for politiske aspirationer. Den energiske Karl Justus Emil Niese (1853-1925), som beklædte det tyske provsteembede fra 1896 til 1925, var talsmand for en sådan opfattelse. Han begrænsede i år 1900 antallet af danske gudstjenester til hver anden søndag. Da der kom protester, var han uforstående – for danskernes ønske om flere gudstjenester var efter hans opfattelse ikke »fremgået af omsorg for de dansktalende men af antityske aspirationer.«⁵

Fire præster i perioden ca. 1840-1920 – Asschenfeldt og Graae fra den danske side og Volquardts og Niese fra den tyske side – er her nævnt som talsmænd for den tolkning, at kirken i nationalbevægelsernes klassiske periode var *redskab eller offer for nationalpolitik og sprogkamp*. Der er næppe tvivl om, at de peger på en problemstilling, som er gået som en rød tråd gennem Slesvigs kirkehistorie lige fra 1840'erne og frem til langt op 1900-tallet. Næppe nogen steder kommer det mere tydeligt frem end i byen Flensborg.

I det følgende vil vi lade kirken i Flensborg omkring 1900 stå som eksempel på problemstillingen. Aktørerne vil være den tyske provst Niese og byens danske kirkegængere. Men først skal forhistorien rides op ganske kort.⁶

4. Volquardts' visitatsberetning 1865. KPF XI Prop 42.

5. Niese til Flensborgs politimester Schrader 5. februar 1906, St. A. Fl. VII B 1 Bd 1.

6. Generelt om dansk kirkeliv i Flensborg: H.F. Petersen: Danske i Sydslesvig, 1933. Johann Runge: Der lange Weg zur Gründung einer dänischen Gemeinde in Flensburg 1588-1921, i: Flensburg 700 Jahre Stadt – eine Festschrift – Bd. 1, Flensburg 1984. Lars N. Henningsen og Johann Runge: Sprog og kirke. Dansk gudstjeneste i Flensburg 1588-1921, 2006.

Dansk kirke i Flensborg 1588-1900

Siden 1400-årene var tysk det herskende sprog i Flensborg – i administration, kirke og skole. Men der var altid et betydeligt antal dansktalende i byen. Byens blomstende erhvervsliv trak folk til, og byen fik konstant nye borgere udefra. Mange kom fra dansktalende områder. I havnen var danske søfolk et vigtigt element. Alle disse dansktalende havde krav på at kunne høre Guds ord på deres modersmål. Derfor sørgede Flensborgs bystyre siden 1580'erne for gudstjenester på dansk hver søndag, først i flere af byens kirker, fra 1668 kun i den lille Helligåndskirke. En særlig dansk præst var ansat af byen til denne tjeneste, men han var ikke sognepræst på linje med præsterne ved de tre sognekirker. Kirkelige handlinger hørte under sognekirkerne, hvor sproget var tysk. Sådan var situationen helt frem til 1851. Kun meget få deltog efterhånden i de danske gudstjenester i Helligåndskirken. Den danske præst var den mindst ansete i byen.

I 1838 skete der noget, som satte fokus på denne situation. Danske aktivister havde indledt en forsvarskamp for det truede danske sprog i hertugdømmet Slesvig. Det nygrundlagte danske blad *Dannevirke* i Haderslev satte det danske præsteembede i Flensborg på dagsordenen. »Hellig Aands Kirken i Flensborg er den eneste danske Kirke i denne Bye ... En begavet dansk Præst, der tillige viste Nidkjærhed for det danske Sprog, vilde her vist kunne virke meget saavel til at samle den adspredte og næsten opløste Menighed, som til Sprogets Opretholdelse,« anførte bladet.⁷ Det lykkedes at vække centraladministrationens opmærksomhed. Kong Christian 8. viste interesse, og der blev bevilget den danske præst et løntilskud. Et fremstød for dansk gudstjeneste i Flensborg kom, da Danmark havde besejret slesvigholstenerne i 1850. I Flensborg blev tysk ganske vist bevaret som kirke- og administrationsprog, men der blev samtidig givet bedre plads til dansk. Der oprettedes en »fri dansk menighed«. Alle i byen kunne frit og uanset bopæl tilslutte sig menigheden, der blev indsat en sognepræst, udnævnt direkte af kongen, lønnet af statskassen og med alle en sognepræsts rettigheder. Det var en frimenighed før fri- eller valgmenighederne, skabt med Petri og Frederiks tyske menigheder i København som forbillede. Menigheden udviklede sig strygende. I 1864 havde den samlet over 600 familier, næsten 3000 mennesker. Næsten alle danske embedsmænd og de militære hørte til den nye menighed. På mange måder var menigheden

7. *Dannevirke* 23. august 1838.

et brud med traditionen. Den frie ret for indbyggerne til at tilslutte sig var et brud med sognebåndet, og den danske præst var i forhold til tidligere blevet begunstiget i forhold til de tyske kolleger.

Reaktionen kom efter 1864. På tysk side blev menigheden – trods frivilligheden – betragtet som et overgreb. Kritikerne mente den var skabt udelukkende af politiske grunde og uden grundlag i befolkningens virkelige kirkelige behov. Menigheden blev ophævet og medlemmerne ført tilbage til bysognene. Gudstjenesterne på dansk fik dog lov at bestå og kirkelige handlinger kunne fortsat udføres på dansk i Helligåndskirken. Dog skulle registreringen ske i bysognenes tyske kirkebøger. Alle ønsker om genoprettelse af den frie menighed og alle ønsker om selvstændiggørelse af det danske kirkeliv blev blankt afvist. Sådanne ønsker blev betragtet som mere nationalpolitisk end kirkeligt motiveret.

I denne skyggetilværelse overlevede det danske kirkeliv gennem mere end tre årtier under preussisk styre. Udadtil blev der efter de første års omstilling ro om emnet. Altimens tiltog den politiske germanisering. Dansk skolegang blev bragt til ophør, og langt de fleste i Flensborg lærte tysk. På tysk side blev det gængs opfattelse, at der ikke længere var behov for danske gudstjenester hver søndag.

Indgreb mod de danske gudstjenester

I året 1900 skete der noget. I Flensborg blev den hidtidige danske præst tvunget bort, en ny hjælpepræst blev ansat. Hjælpepræsten skulle dels holde gudstjeneste i den tyske St. Marie sognekirke hver anden søndag og bistå sine tyske kolleger, dels videreføre den danske kirketjeneste, fra 1. oktober 1900 dog kun med gudstjeneste hveranden søndag. Det var et alvorligt indgreb mod en mere end 300 årig tradition.

I april 1900 blev de tyske planer om halvering af antallet af danske gudstjenester almindelig kendt. De dansktalendes talerør Flensborg Avis tog fat på sagen. Det danske kirkebesøg var godt, skrev avisen, mindst 10% af byens befolkning var dansktalende, så der fandtes ikke den fjerneste grund til at ophæve eller indskrænke antallet af danske gudstjenester. Der var snarere behov for flere gudstjenester. Fortsatte tyskerne deres angreb, var der måske kun én fornuftig udvej, mente avisens chefredaktør Jens Jessen. Hvert år kom der et halvt tusind danske skibe til byen. Hvis den danske gudstjeneste blev ophævet, kunne den danske Sømandsmission («Udvalget til Evangeliets Forkyndelse i fremmede Havne») ansætte en dansk præst i Flensborg. Han ville da uden videre kunne betjene alle uafhængige dansktalende i byen. Jens

Jessen lagde op til en løsning uden for statskirken: en slags frimenighed.⁸

Også de dansksindedes repræsentant i rigsdagen i Berlin, rigsdagsmand Gustav Johannsen fra Flensborg, engagerede sig. I september blev der indsamlet underskrifter i byen på et protestandragende til den tyske kirkeledelse i Kiel, Konsistoriet. Der blev samlet 702 underskrifter, som Gustav Johannsen den 12. september indsendte til kirkeledelsen. I andragendet henvistes på dansk og tysk til, at Helligåndskirken var en af de kirker i stiftet, hvor kirkegangen havde holdt sig bedst. Ved højtiderne var kirken fuld af tilhørere. På almindelige søndage var der sjældent mindre end 50 tilhørere. På den baggrund var én dansk gudstjeneste hver søndag ikke for meget. Man foreslog genoprettelse af den frie danske menighed, så hver indbygger frit kunne slutte sig til og udrede sin kirkeskat til denne menigheds kasse.⁹

Hvordan reagerede den kirke, hvoraf de danske var en del, på disse ønsker? Den 5. oktober 1900 ytrede provst Niese sig til kirkeledelsen, Konsistoriet. Han fremhævede, at der også fremover ville blive givet de dansktalende adgang til Guds ord på dansk. Nyordningen var udtryk for en imødekommenhed, som danskerne burde være taknemlige for. Samtidig var provsten ikke i tvivl om, at det danske andragende mest af alt var udtryk for en politisk agitation; det kom jo fra politikeren Gustav Johannsen og Flensborg Avis-kredsen. Genoprettelsen af den frie menighed var utænkelig. Den frie menighed havde været en dansk voldsakt, og den brød ganske med kirkeforfatningen. Niese foreslog at afvise andragendet. Ganske vist ville de danske agitatorer næppe give op straks – men det kunne man tage roligt. »Vi tror ikke, at de vil forsøge at grundlægge en statslig ikke anerkendt frimenighed. Hertil mangler de mænd med en sådan kirkelig sans og offervillighed, som skal til for at bære sagen.«¹⁰

Konsistoriets svar kom den 26. oktober 1900. Det var en lodret afvisning. Oprettelse af en dansk personalmenighed med ret til medlemmernes kirkebidrag var udelukket. Retslige og finansielle grunde talte imod, og døren »ville åbnes på vid gab for den politiske færd, som efter evne må holdes borte fra kirkens område«. Det blev anerkendt, at der »for tiden i Flensborg by endnu foreligger en vis trang til danske gudstjenester«, men kun over for de mange nordfra tilflyttende. I den urty-

8. Flensborg Avis 3. og 5. april 1900.

9. Skrivelsen er bevaret i Kirkeligt Samfunds arkiv, ADCB K 21. Se også Flensborg Avis 22. september 1900.

10. Niese til Konsistoriet (koncept) 5. oktober 1900, KPF XI Prop 283 Bd. 2.

ske by var der ellers ikke behov for dansk gudstjeneste. »Vi håbe,« sluttede Konsistoriets præsident H.F. Chalybæus, »at de, hvem det ikke er om at gøre at bruge kirkelige ting til politisk agitation, men i virkeligheden om at høre Guds ord i dansk sprog, i værdsættelse af den imødekommenhed, som er vist dem, ville bevise deres tak ved flittig brug af det tilbudte.«¹¹

Underskriftindsamling 1902

Andragendet fra 12. september 1900 bar ikke frugt, og begrænsningen af de danske gudstjenester trådte i kraft fra 1. oktober 1900. Men de danske gav ikke op.

I december 1901 indledte de et nyt forsøg. Chefredaktør Jens Jessen på Flensborg Avis konciperede et andragende til Konsistoriet, og der blev udarbejdet lister for hele byen over mulige underskrivere. Andragendet blev anbefalet af 29 kendte og ansete danske. I alt var der 88 underskriftlister for byen og 4 for forstæderne Harreslev og Frøslev. Kravene var mere præcise end i 1900. Der blev krævet

- dansk gudstjeneste hver søndag formiddag i Helligåndskirken
- genoprettelse af en fri dansk menighed
- ret for de borgere, der tilsluttede sig den danske menighed, til at betale kirkeskat til denne.

Den 20. maj 1902 var indsamlingen afsluttet. Næsten triumferende noterede Jens Jessen samme dag i sin dagbog:¹² »Underskrifter fra byen 1922, fra omegnen 109 = 2031.«

Da alle underskriftlister var i hus, blev de indbundet, og en firemands deputation mødte op hos provst Niese med den tykke mappe.

Tysk afvisning

Den danske præst Carsten Petersen oplevede provstens reaktion helt personligt. En dag kort efter var han på besøg hos provsten. Da lå de mange underskrifter på provstens pult. »Han bladede i dem, viste mig nogle af navnene, hvorefter han slog bogen i og kaldte det hele en ufor-skammethed. Jeg tav dertil«, skrev den danske præst senere.¹³

Sagen kunne dog ikke blot fejles af bordet af en kirkens mand. Niese

11. Konsistoriet til synodaludvalget 26. oktober 1900, KPF XI Prop 283 Bd. 2. Oversættelse Flensborg Avis 6. november 1900.

12. Jens Jessens dagbog 1902, LAS Jens Jessens arkiv pk. 2.

13. Carsten Petersens erindringer, Haderslev Stiftsbog 1969.

gav sig tid til en times samtale med den lille deputation. Om de to sidste krav – genoprettelse af den frie danske menighed og ret til at indbetale kirkeskatten til denne – var der ikke skygge af tvivl. De måtte afvises. Med ønsket om flere gudstjenester var det lidt anderledes. Hvis der virkelig lå et ægte kirkeligt ønske bag, var det ikke så let at sige nej. En lille dør blev holdt åben. Deputationen gik hjem den 21. maj med et vist håb. Dagen efter overrækkelsen skrev Flensborg Avis, at provsten »eventuelt ikke ville være uvillig til at anbefale hos Konsistoriet, at der blev genindført dansk gudstjeneste hver søndag.«¹⁴

Men Niese var ikke overbevist. Flere ting fik ham til at mene, at ønsket i bund og grund ikke var kirkeligt, men snarere politisk begrundet. Det fremgik af, at gudstjenesteønsket var kombineret med kravet om den frie menighed, og af den iver, hvormed sagen blev grebet an, ikke bare af Flensborg Avis men af pressen i Danmark.

Et afgørende bevis mente Niese at få, da der kort efter fremkom danske planer om at udstationere en dansk sømandspræst ved Helligåndskirken. Det københavnske dagblad »Samfundet« røbede planer om en dansk sømandskirke i Flensborg og ansættelse af en sømandspræst. En sådan præst ville uden videre kunne betjene alle uafhængige danskta-lende i byen.¹⁵ Sekretæren for »Foreningen til Evangeliets Forkyndelse for nordiske Søfolk i fremmede Havne« (Sømandsmissionen) pastor D.C. Prior skrev den 30. maj 1902 til Niese og foreslog oprettelse af en ny station af den danske sømandsmission ved Helligåndskirken, og at denne fik overdraget den lønsum, som stod til rådighed for den danske præstetjeneste. Det fjernede Nieses sidste tvivl: hele sagen var iscenesat af redaktør Jens Jessen og det danske parti. Politik, ikke kirkelighed lå bag ønskerne.

Danske gudstjenester i Bethlehemska-pellet

Ikke desto mindre var det ikke muligt blot at feje gudstjenesteønsket af bordet for en kirkens mand, som selv anførte kun at handle ud fra kirkelige bevæggrunde. De danske gudstjenester var jo faktisk godt besøgt, og der var en anselig indvandret befolkning med dansk modersmål.

De mange overvejelser førte til to konklusioner. I kirkeforstanderskabet i St. Marie sogn besluttedes den 5. juni 1902, at der ikke skulle lægges hindringer i vejen for flere gudstjenester, hvis hjælpepræsten var villig dertil, og hvis de danske ville sørge for løntillæg til præst og

14. Flensborg Avis 22. maj 1902.

15. Flensborg Avis 5. april 1900 og 28. maj 1902.

organist. Dernæst svarede Niese Konsistoriet i en indberetning den 11. juni 1902. Vedr. gudstjenesterne udtalte han, at der forelå så mange hindringer for en forøgelse, at der måtte ses bort derfra foreløbig.¹⁶ Til pastor Prior i København skrev Niese samme dag: »Idet vi altså afviser udsendelse af den dansk sømandspræst hertil, medvirker vi gerne gennem *vore organer* (min fremhævelse) til en øget forsorg [over for danske og skandinaviske søfolk].«¹⁷

Den 1. september forelå Konsistoriets svar. Det blev et afslag ligesom i 1900. Der fandtes ikke midler til at øge antallet af gudstjenester. At der overhovedet blev holdt gudstjeneste på dansk hver anden søndag, skyldtes kun velvilje fra kirkeorganerne i St. Marie sogn. Derefter hed det: »En forøgelse af de danske gudstjenester møder så store hindringer, at der i alt fald for tiden må ses bort derfra.«¹⁸

I den danske lejr blev denne passus tolket som om en dør stod på klem. Det benyttede talsmændene for de danske kirkegængere sig straks af. Den 4. september mødte de igen op hos Niese med et nyt andragende til Konsistoriet. Hvis afslaget nu blev offentliggjort, anførte de, ville det blot fremkalde stor forbavselse og dyb skuffelse, ja en uvilje, som ville føre til »selvhjælp« og »overilede skridt« til skade for en fredelig udvikling af de kirkelige forhold. Konsistoriet havde antydnet, at vanskelighederne lå i mangel på pengemidler. Det kunne de danske ikke indse. Der var jo en dansk præst, der var en menighed – hvorfor skulle præsten ikke kunne prædike to gange på en søndag, og hvorfor skulle det koste mere? De havde forstået, at kirkeorganerne i Marie sogn ikke ville modsætte sig flere gudstjenester. De indskrænkede derfor andragendet til kun at omfatte genindførelse af de bortskårne gudstjenester.¹⁹

Atter en gang måtte Niese udtale sig. Han fastholdt, at de danske initiativer var politisk begrundede. Men St. Marie sogn ville stå ved sine forpligtelser overfor de dansktalende. I 1898 var et nyt såkaldt Bethlehemskapel indviet i byens nordlige udkant. En ny præst ville kunne afholde flere danske gudstjenester i Bethlehemskapellet, i hvis kvarter der boede mange danske. Han håbede, at gudstjenester i kapellets tyske ramme ville bidrage til at integrere de danske i sognets tyske kirkeliv.

16. Beslutning kirkeforstanderskabet 5. juni 1902, KPF protokol XI Mar 2 Bd. 26 (Mar Fl. 1411). Niese til Konsistoriet 11. juni 1902 (koncept), KPF XI Prop 283 Bd. 2.

17. Niese til Prior 11. juni 1902, ADCB Flensborg Avis' arkiv pk. 1 kladdebog 15. februar-14. november 1902.

18. Konsistoriet til A.E. Colding 1. september 1902, ADCB K 21.

19. Colding m.fl. til Konsistoriet og Niese 4. september 1902, ADCB K 21 og Flensborg Avis pk. 1, kladdebog 15. februar-14. november 1902.

De danskes trussel om »selvhjælp«, dvs. oprettelse af en frimenighed, troede Niese ikke på. Så længe St. Marie sogn blot sørgede for danske gudstjenester og embedshandlinger på dansk, ville der ikke ske noget. »Der savnes trods Jessen førende ånder og penge«, vurderede han.²⁰

Derefter blev der forsøgsvis for den kommende vinter frem til pinse 1903 bevilget dansk eftermiddagsgudstjeneste hver anden søndag i Bethlehems-kapellet. »Vi forbeholder os til enhver tid igen at tilbagekalde denne indretning,« sluttede skrivelsen om de nye gudstjenester.²¹ Afgørelsen levede op til Nieses ønsker: De dansktalende skulle bringes til at gå op i den tyske menighed. De blev blot styrket af at leve isoleret i Helligåndskirken, og det kunne modvirkes af at tilbyde nogle ekstra gudstjenester – i den tyske kirkes lokaler.

Herefter blev der da gennemført nogle ekstra danske gudstjenester i Bethlehems-kapellet i de første måneder af 1903 på de søndage, hvor der ikke var gudstjeneste i Helligåndskirken. Kapellet var hyggeligt og havde elektrisk lys, det var eftermiddagsgudstjenester – og de lå mere belejligt for mange end højmesse. Gudstjenesterne blev et tilløbsstykke. Hver gang var der stopfyldt med ca. 150 deltagere.²² Det kunne tolkes derhen, at der faktisk var et behov for dansksproget kirkeliv. På tysk side så man nu andre bevæggrunde, mere dansk solidaritet end kirkelig interesse. Det var det tyske præsteblands vurdering: »Rigtignok er gudstjenesterne nu meget godt besøgte, vist ikke altid af pure religionsgrunde«, skrev bladet efter den første gudstjeneste.²³

Provst Niese under angreb

Beslutningsprocessen, som førte til de supplerende gudstjenester, viste, hvordan kirkelige og nationalpolitiske overvejelser greb ind i hinanden. Netop dette blev også disse ekstra gudstjenesters skæbne. Næppe var de startet, så kastede kritikere fra tysk side sig over dem. Fornylelsen blev udskreget i pressen som en begunstiggelse af danske aktiviteter. Overpræsidenten, dvs. statens førstemand i provinsen Slesvig-Holsten, bad straks Flensborg magistrat om en redegørelse, og provsten måtte forklare sig. Han befandt sig i en kattepine mellem krav fra den preussiske stat og kirkelige behov. Sagen var politisk ganske betydningsløs, frem-

20. Niese til Konsistoriet 31. oktober 1902, KPF XI Prop. 283 Bd. 2.

21. Kirkeforstanderskabsbeslutning 19. december 1902, KPF XI Mar 2 Bd. 26 (Mar. Fl. 1411). Niese til Colding 23. december 1902, KPF XI Prop 283 Bd. 2.

22. Flensborg Avis 19. januar, 3. februar og 11. marts 1903.

23. Flensborg Avis 30. januar 1903.

førte Niese til sit forsvar, men pressen på begge sider havde udnyttet den. På dansk side var den tolket som udtryk for, at danskheden gjorde fremskridt, på tysk side blev den tolket som en fornægtelse af nationale synspunkter. Provsten beroligede sin overordnede med, at der kun var tale om en midlertidig indretning. Faktisk var antallet af dansktalende øget de seneste år, og det havde været naturligt at tage hensyn til ønskerne og midlertidigt afprøve, om der var et reelt behov for flere gudstjenester. Der var i øvrigt ikke grund til foruroligelse: Gudstjenesterne ville snart høre op, for præsten kunne ikke overkomme dette ekstraarbejde. Til slut gentog Niese sin grundholdning: Disse gudstjenester styrkede ingenlunde danskheden. Snarere ville de bidrage til at lade den forsvinde og gå op i den tyske menighed. Hans mål var at henlægge alle danske gudstjenester til Bethlehems kapellet, og kun hver 14. dag. »Gudstjenester arrangeret af St. Marie menighed i sine lokaler og af dens organer kan ikke styrke danskhedens centrifugale kræfter«, slog provsten fast. »Tværtimod, de vil bidrage til en hensmeltning af de dansksindede og til at de går op i den tyske menighed.«²⁴

Danske gudstjenester og »germaniseringsværket«

I årene 1902-05 overvejede militærforvaltningen at erhverve »den danske kirke«, Helligåndskirken, til sine gudstjenester. Før en evt. overtagelse måtte det imidlertid afklares, om de danske gudstjenester fortsat var nødvendige. Kunne den danske gudstjeneste falde bort som utidsvarende?²⁵ Spørgsmålene blev forelagt for provst Niese og kirkeforstanderskabet i St. Marie sogn. Det gav igen den tyske kirkeforvaltning lejlighed til at fremlægge sit politisk farvede syn på dansksproget forkyndelse. Kirkeforstanderskabet svarede klart og tydeligt: »Kirkeforstanderskabet anser et ophør af den danske gudstjeneste for tiden for en voldelig indskrænkning, som under alle omstændigheder må undgås af hensyn til den politiske fred og den foreliggende danske kirkelige interesse. Derfor erklærer kirkeforstanderskabet sig entydigt for at ville holde fast ved den danske gudstjeneste i den nuværende form.«²⁶

Provst Niese svarede i et omfangsrigt votum til Konsistoriet den 25. januar 1905. Spørgsmålet om bevaring af de danske gudstjenester var ikke så let at besvare, mente provsten indledningsvist. Det blev kompli-

24. Niese til borgmester Todsén 28. januar 1903, St. A. Fl. II C 393, LASH Abt. 309 nr. 24456.

25. Konsistoriet til Niese 7. januar 1905, KPF XI Prop 283 Bd. 2.

26. Kirkeforstanderskabsprotokol 14. januar 1905, KPF XI Mar 2 Bd. 26 (Mar Fl. 1411).

ceret »på grund af de ejendommelige vanskeligheder, som skyldes nærheden til den danske sproggrænse og på grund af politiske tankers indvirken. Sidstnævnte kan efter min vurdering ikke helt undgås på tysk side og spiller en hovedrolle på dansk side. Med Argusøjne vogter den danske presse, som desværre stadig har hjemsted i Flensborg, på enhver bevægelse i sprogspørgsmålet og en imødekommenhed opfattes som sejr, ethvert fremskridt for tyskheden derimod får straks bedømmelsen uretfærdig undertrykkelse. I den situation er en roligt afvejende vurdering meget vanskelig.« Provsten mente dog nok, at han selv var i stand til at trænge de politiske synspunkter i baggrunden og bedømme alene ud fra et kirkeligt standpunkt.

Var der da brug for danske gudstjenester? Ikke over for indfødte flensborgere, mente provsten, byen var tysk, og de indfødte kunne alle tysk. Men der var de mange tilflyttede fra Danmark og Nordslesvig. »For disse såvel som for skippere, der forbigående opholder sig her, er de danske gudstjenester indrettet. Disse folk tabes for det kirkelige liv, hvis de ikke finder en dansk gudstjeneste, hvor de føler sig hjemme.« Bekymring for at en fortsættelse af gudstjenesterne ville bidrage til at konsolidere danskheden nærede provsten ikke. Børn af dansktalende forældre blev som regel tysk døbt, og når de var gået igennem den tyske skole, blev de også tyske. Provsten var ganske rolig i overbevisningen om, at de »danske gudstjenester, som de nu foregår hver 14. dag, ikke hemmer det store, stille germaniseringsværk, som foregår i den tyske by Flensborg. Dette vil imidlertid blive anfægtet, hvis man beredte de danske gudstjenester vanskeligheder. Thi det vil have dannelsen af en selvstændig frimenighed til følge. I denne vil de professionelle danske agitatorer og rigsdanskere tage føringen, og de vil trække alle dansktalende til sig og påvirke dem. Efter min opfattelse giver den nuværende løse tilknytning til St. Marie menighed den bedste garanti for, at en fortsættelse af de danske gudstjenester vil være politisk betydningsløs.« For at opnå dette var dog nødvendigt at udvælge hjælpepræsten med omhu. »Det skal være gejstlige som er grundtyske.« Niese frarådede at berede de danske gudstjenester vanskeligheder for nærværende. Måske kom den tid snart, hvor antallet af danske gudstjenester kunne indskrænkes og senere måske endda ophæves. »Men foreløbig skal man lade dem være som de er, efter grundsætningen »*Quieta non movere*.«²⁷ Frit omskrevet: Spark ikke til en sovende hund!

27. »Det der ligger roligt, skal man ikke flytte«, d.v.s.: Hvad der går godt, skal man ikke forandre. Citat benyttet af Bismarck 1891. Niese til Konsistoriet 25. januar 1905. KPF XI Prop 283 Bd. 2.

Eller med andre ord: Over for rent politisk betingede ønsker om at ophæve gudstjenesterne talte provsten for at bevare gudstjenesterne. Der var et behov – og de indebar ikke en politisk risiko, hvis blot de foregik under statskirkens totale kontrol. De få og uanselige danske gudstjenester var det mindste af flere onder. Når de blot levede i det stille under kontrol og uden større tiltrækningskraft, var de uskadelige. Ville man begrænse dem, ville det blot vække de danske agitatorer til kamp, og det ville måske føre til oprettelse af en politisk inficeret dansk frime-nighed – og det ville straks være meget værre.

Kirkeligt Samfund for Flensborg og Omegn

Gang på gang blev de danske gudstjenester lagt på en vægt og vejret: var de udtryk for politik eller sand kirkelighed?

I 1905 var den tyske pastor Lensch i gang med et ambitiøst projekt med at bygge kirke til sit nyoprettede St. Jørgen sogn i Flensborgs østlige del. Selveste den tyske kejserinde Auguste Viktoria var protektrice for kirkebyggeriet. En tid lang benyttede det nye sogn den danske kirke Helligåndskirken til sine gudstjenester. Her fik pastor Lensch øje på kirkens fine gamle Ringerink-prædikestol. Han tog kontakt til Klosteret, som ejede kirken, og i september 1905 kom det rygtevis frem, at Klosteret havde solgt prædikestolen til pastor Lensch's nye kirke. Det var et overgreb, som kaldte danske kirkegængere til handling. Der blev dannet en forening »Kirkeligt Samfund for Flensborg og Omegn« som talerør for de danske kirkegængere.²⁸ Det skete i tættest mulig kontakt med Christian Nielsen, den præst i statskirken, som på dette tidspunkt varetog de danske gudstjenester. Kun på den måde var det overhovedet muligt at håbe på resultat. Kirkeligt Samfund måtte samarbejde med statskirken, hvis den skulle have chance for at opnå noget.

Samfundet protesterede mod bortførelsen af prædikestolen – for-gæves. Og samfundet fremførte atter ønsket om flere gudstjenester.

Her nærmede man sig straks et konfliktfelt. Forsigtigt valgte Kirke-ligt Samfund som mulige prædikanter at foreslå dansksprogede præster, som var præster i statskirken, som var kendt som tysksindede, og som kom fra missionsbevægelsen. Det var pastor Wacker fra Diakonissstiftelsen i Flensborg, pastor Bahnsen fra Missionsanstalten i Breklum, pastor Johannes Tonnesen i Hopttrup, pastor Nielsen i Sommersted og me-nighedens tidligere præst Carsten Petersen. Kun én »rigtig dansk

28. Generelt om Kirkeligt Samfund: H.F. Petersen: Kirkeligt Samfund for Flensborg og Omegn, i: Sønderjyske Årbøger 1933.

præst« var der, den danske sømandspræst pastor Severin Sørensen i Altona. Han var allerede i 1902 bragt i forslag som mulig dansk præst for den danske sømandsmission i Flensborg. Kirkeligt Samfund bad først om tilladelse til at gennemføre de ønskede gudstjenester i nogle lokaler ejet af en lokal kirkelig ungdomsorganisation, Ev. Luth. Jünglings- und Männerverein Matthias Claudius e.V.²⁹

Straks kom modsætningen kirke:politik igen til drøftelse. Ynglingeforeningen turde ikke uden videre lægge lokaler til gudstjenesterne. Både provst Niese og Flensborgs politimester blev bedt om at udtale sig om, hvorvidt de betragtede disse gudstjenester som tilladelige. Alt som foregik uden for statskirkens totale kontrol var fordægtigt, og helst ville de kirkelige og verdslige embedsmænd sige nej straks. Men det var ikke så let at begrunde et afslag. Flensborgs politichef, borgmester Dr. Schrader, rev sig i håret. »Så vidt jeg indtil nu ser det, er et politiforbud mod foredragene retsligt ikke muligt, på ingen måde er det opportunt. Det ville derfor ikke være mig ukært, hvis jeg, uden at skulle forbyde foredragene, dog fra min side kunne rette indvendinger, fordi foredragene er i modstrid med kirkelige interesser. Evt. vil jeg være taknemmelig for en samtale med Dem om denne sag,« skrev han til provsten og mærkede brevet »geheim«. Provsten på sin side gjorde sig også sine tanker og svarede først politichefen efter en måned den 5. februar 1906: »Jeg er enig med Deres velbårenhed, at det ikke kan anbefales at gå mod de her påtænkte arrangementer med forbud. På den anden side anser jeg dem for meget uønskede, fordi de i grunden ikke er fremgået af omsorg for de dansktalende men af antityske aspirationer. Hvad nu angår de to først påtænkte talere, så kan der ikke næres tvivl om deres tyske sindelag, og jeg anser deres optræden for ufarlig. Men bag dette første træk, som vidner om diplomatisk behændighed, slumrer andre. Jeg har derfor også set mig foranlediget til på umisforståelig måde at meddele Ynglingeforeningen, at jeg anser en videre overladelse af dens lokaler til Kirkeligt Samfund for inopportun. Jeg håber at der ikke kommer flere ansøgninger. For de to foredrag beder jeg om at der ikke lægges hindringer.«³⁰ Helt til regeringen i Slesvig måtte sagen. Først da regeringspræsidenten havde accepteret og Ynglingeforeningen modtog grønt lys fra både regeringen og politimesteren, blev møderne accepte-

29. Flensborg Avis 13. juni 1906. Brevet i koncept i ADCB K 21.

30. Schrader til Niese 9. januar 1906, Niese til Schrader 5. februar 1906, Schrader til Kirkeligt Samfund 6. februar 1906, St. A. Fl. VII B 1 Bd 1, jvfr. H.F.Petersen: Kirkeligt Samfund, i: Sønderjyske Årbøger 1933 s. 148.

ret.³¹ Den 21. marts til 23. april 1906 gennemførte Kirkeligt Samfund nu de to kirkelige møder – med bragende succes – næsten 400 mennesker fyldte salen.

Samfundsgudstjenester i Helligåndskirken

Mange vanskeligheder havde måttet overvindes for at komme så vidt. Det var tydeligt, at den tyske uvilje mod arrangementer uden for kirkens egne rammer mødte næsten uovervindelig modstand. Derfor valgte Kirkeligt Samfund nu at sadle om. Med pastor Christian Nielsen, de dansktalendes statskirkepræst, som mellemmand lykkedes det at få en aftale om op til årligt tolv ekstra aftengudstjenester i Helligåndskirken gennemført af dansktalende tyske statskirkepræster udefra. For provsten og kirkeforstanderskabet var sådanne gudstjenester det mindste af flere onder. Hvis de foregik under kirkens kontrol og inden for dens rammer var de relativt ufarlige. De blev accepteret, fordi risikoen for dannelse af en mulig dansk frimenighed derved blev mindsket, men uviljen mod selve fænomenet og opfattelsen af det bagvedstående Kirkeligt Samfund som skalkeskjul for dansk-politisk infiltration lå hele tiden på lur.

Kun takket være forsigtighed og pastor Nielsens mæglerrolle kom arbejdet i Kirkeligt Samfund ind i en rolig periode. På en liste over danske foreninger i Flensborg fra maj 1906 stod Kirkeligt Samfund angivet med et »Nej« på spørgsmålet om foreningen i lovens forstand var politisk – men samtidig var tilføjet: »Den nygrundlagte forening vil kun følge kirkelige formål – den holdes under opsyn (er wird in Auge behalten).«³² Kirkeligt Samfunds egen formand udtrykte det på årsmødet 1907 på denne måde: »Samfundet mødte modstand hos de verdslige myndigheder, og de gejstlige så ikke mildt til det.«³³

Danske gudstjenester som krigsproblem

I de følgende år fortsatte den dansksprogede forkyndelse som fastlagt i 1906. Hver anden søndag var Helligåndskirken ramme om statskirkens dansksprogede højmesse-tilbud, og dertil kom et skiftende antal aftengudstjenester arrangeret af Kirkeligt Samfund. I årene fra 1909 lå opgaverne i forbindelse med forkyndelsen over for de dansktalende

31. Breve december 1905 – marts 1906, ADCB K 21.

32. Liste over foreninger 21. maj 1906, St. A. Fl. VII B 1 Bd 1.

33. Flensborg Avis 31. oktober 1907.

hos andenpræsten ved den nye St. Petri kirke i Nystaden (efterfølgeren for Bethlehemskaapellet) Thomas Matthiesen. Han var den rigtige mand på posten. Der kunne ikke peges fingre ad hans dansk, og han var fortrolig med dansk kirkeliv. Kirkeligt var han præget af en missionerende indstilling. Matthiesen fortsatte også samarbejdet med Kirkeligt Samfund. »Det er mit inderlige Ønske at komme i god Forståelse med Samfundet og dets Bestyrelse, og jeg glæder mig meget til herefter at skulle tale vækkende og opbyggende Guds Ord i Helligåndskirken og haaber paa, at Gud vil velsigne Arbejdet«, skrev han i 1909 til formanden.³⁴

Der var brug for at vise megen takt overfor den tyske skepsis. Der blev set skævt til Kirkeligt Samfunds supplerende gudstjenester. I kirkeforstanderskabet og hos provsten mødte pastor Matthiesen en konstant vagtsomhed og uvilje. Så snart der opstod politisk røre, ville gudstjenesterne igen blive lagt på den kritiske vægt.

En sådan situation indtrådte ved krigsudbruddet den 1. august 1914. Det blev meddelt, at herefter skulle alle myndigheder og alle privatpersoner rette sig efter den kommanderende general som øverste autoritet. I denne krigssituation, hvor en tysknational begejstring brusede frem, var et forbud med danske gudstjenester uden for statskirkens totale kontrol at vente. Pastor Matthiesen vidste, at kirken var under politisk pres. Han prøvede at komme det i forkøbet. Den 8. september 1914 skrev han til sin chef, provsten: »I det »nationale opsving« tager jeg levende del, men det giver mig dog ikke anledning til at tænke anderledes end før om de så ofte drøftede danske aftengudstjenester. Ganske vist har vi læst, at en generalkommando i Elsass har forbudt, at der må holdes prædikener på fransk »i tysk sprogområde«. Men for det første er vi ikke en generalkommando, dernæst lever vi endnu ikke i krigstilstand med norden, og frem for alt mener jeg: Det som var et behov i fredstid, er det uden videre i krigstid ... Behovet står for mig helt fast, nu som før, og hvad De, Hr. Konsistorialråd, ved lejlighed har anført derimod, var dog mest bygget på stemninger (Stimmungsgründe), som følge af de blandede motiver ved grundlæggelsen af Kirkeligt Samfund og visse af de deltagende personers optræden. Det er umuligt for mig at indstille gudstjenester, som besøges af mindst 120 voksne. Derfor beder jeg af hjertet og indtrængende om at lade denne sag hvile og ikke igen stille den til drøftelse i sogneforbundet. Det er også pinligt for mig, at jeg til stadighed skal forsvare denne sag dér, da jeg i hele forsamlingen er den

34. H.F. Petersen: Danske i Sydslesvig, 1933, s. 114.

eneste, hvem den personligt ligger på hjerte ... Som sagt, godvilligt giver jeg ikke efter, da det ville være mod min overbevisning.«³⁵

Provsten svarede åbent og ærligt: »Min holdning til de danske gudstjenester er den, at jeg kun modvilligt og ugerne giver min billigelse ... Samfundet dannedes ... ikke af kirkelige grunde ... men af politiske. Og dette samfund, som jeg ganske vist officielt billiger, bærer også sagen. I sig selv har jeg altså slet ikke noget mod månedlige aftengudstjenester – men så skal De holde Dem. Hvorfor skal vi hele tiden indskrive de herrer fra Nordslesvig? Jeg håber, at de nordslesvigske gejstlige i fremtiden efter krigens store dage vil indtage en anden stilling til det danske parti ... Min indsigelse retter sig ikke mod de danske gudstjenester, men mod den regelmæssige tilkaldelse af gejstlige udefra. I disse krigstider kunne man give afkald på dem ... Og samfundet er ikke værd at overleve disse tider. Skal det da have lov at forblive et midtpunkt for dansk partivæsen? ...«³⁶

Resultatet blev et kompromis. Pastor Matthiesen fremlagde det for Kirkeligt Samfunds bestyrelse den 13. november 1914 og gjorde det acceptabelt ved at benytte et ordvalg, som fremstillede provstens ønske så lidt stødende som muligt: »Provsten anerkender, at der foreligger Trang til en dansk Aftengudstjeneste om Maaneden, som ses af det gode Besøg. Gudstjenesten maatte saa som Regel afholdes af Pastor Matthiesen, der dog naturligvis har Ret til nu og da at hidkalde en anden Præst i sit Sted.«³⁷

Matthiesen påtog sig herefter hele arbejdet, for at redde gudstjenesterne. De blev dermed taget fra Kirkeligt Samfund og lå nu under St. Marie sogneforbund. Dermed var provst Niese kommet fremmedlegemet til livs. På den anden side betød det, at pastor Matthiesen og Kirkeligt Samfund undgik en beskæring af antallet af danske gudstjenester. I 1915 blev der 7 ekstra aftengudstjenester, i 1916: 10 og i 1917: 5.

Vejene skilles

Så kom våbenstilstandsdagen den 11. november 1918, og freden. Ved årsmødet i Kirkeligt Samfund den 14. november 1918 blev fremhævet, »at ifølge den politiske Vending varsledes der om gunstigere Kaar for den danske Gudstjeneste.« Nu ville det måske blive muligt at få en »rigtig dansk præst« til Flensborg og få friere udfoldelse for dansk kirkeliv,

35. Matthiesen til Niese 8. september 1914, KPF XI Mar 5 Bd. 7 (Mar Fl. 140).

36. Niese til Matthiesen 9. september 1914, KPF XI Mar 5 Bd. 7 (Mar Fl. 140).

37. Kirkeligt Samfunds protokol 13. november 1914, ADCB K 21.

indenfor eller udenfor statskirkens rammer. Man kunne håbe, at ønsket i den nye situation ikke som hidtil ville blive afvist med den begrundelse, at det blot var udtryk for politik. Det første konkrete bevis på gunstigere kår kom i den følgende sommer. En kongerigsk præst kom til Flensborg. Pastor Fibiger fra Eliaskirken i København, næstformand for Dansk Kirke i Udlandet, var på prædikerejse, og det lykkedes Kirkeligt Samfund at få ham til Flensborg for at holde et opbyggeligt foredrag i Borgerforeningen.³⁸

De aktive i Kirkeligt Samfund opstillede et program. Det var en gentagelse af kravene i petitionerne fra 1900 og 1902. Længere bagud lå mindet om den frie danske menighed i de danske år 1851-64. I juli 1920 rettede de henvendelse til provst Niese. De fremførte, at det var følt som en hårdhed, at de danske gudstjenester i 1900 var blevet begrænset til det halve. Nu forelå i § 113 i den nye tyske forfatning en bestemmelse, som garanterede alle »fremmedsprogede folkedele« fri folkelig udvikling og anvendelse af deres modersmål. Derfor bad man om, at der igen blev dansk gudstjeneste hver søndag, og at Helligåndskirken blev stillet til rådighed herfor. En sådan forøgelse af antallet af gudstjenester kunne den forhåndenværende danske præst nok have svært ved at overkomme. Derfor bad man om ansættelse af endnu en dansk præst. Præsten skulle ikke blot tale dansk, men *føle* dansk. Han skulle have »forståelse for os også i national henseende«. Kun på den måde ville han være i stand til at virke som sjælesørger. En sådan ekstra ny præst kunne sideordnes den gamle.³⁹

Ønsket var på én gang moderat og vidtgående. Ordet skulle ikke blot lyde i dansk form, også i dansk ånd og tone. De rådende forhold havde hidtil hindret en sådan løsning. Fra tysk side var altid påstået, at et sådant ønske var politik – for statskirken stillede jo dansksprogede gudstjenester til rådighed. Det måtte være nok.

Nu viste det sig, at alt var uforandret. En præst fra kongeriget, en præst som »har forståelse for os også i national henseende« kunne ikke accepteres, fordi det ville være et brud med hele den tyske kirkeordning og ikke kun var kirkeligt, men også politisk motiveret.

Kirkeligt Samfund tog så det sidste skridt. Den 13. maj 1921 afholdtes medlemsmøde. Et svar fra tysk side på henvendelsen var ikke indløbet og kunne ikke ventes foreløbigt. Da vedtoges at afbryde alle forhandlinger og søge sin egen vej. Vedtægter for »Den danske Menighed

38. Kirkeligt Samfunds protokol, ADCB K 21. Lars N. Henningsen: Kirke og folk i grænselandet. Dansk Kirke i Sydslesvig 1921-1996, 1996 s. 17.

39. Kirkeligt Samfunds protokol, ADCB 21. Lars N. Henningsen, 1996 s. 17.

i Flensborg« blev godkendt. Dermed blev båndene til statskirken brudt – en menighed i tilknytning til den kongerigsk danske organisation Dansk Kirke i Udlandet blev skabt. Forbindelsen tilbage til den menighed, som var ophævet i 1864, blev fremhævet – men reelt var det noget helt nyt. En tradition for danske gudstjenester i Flensborg som led i den rådende statskirke tilbage til 1580'erne var afsluttet. Nationale og sproglige forskelle – politiske forskelle – gjorde det umuligt, at de to nationale parter kunne samles i samme organisation om det fælles kristne budskab. De gik hver sin vej.

Her begynder historien om den nuværende Dansk Kirke i Sydslesvig. Den skabtes i en situation, hvor den nationalpolitisk ophidsede stemning efter afstemningskampen gjorde samtale meget svær. Adskillelsen var bevis på, at konfliktfeltet kirke: politik stadig var sprængfarligt. Kirkens mænd på begge sider var del af en politisk virkelighed.

I det foregående er fremdraget eksempler på, at det samme havde været tilfældet siden 1840'erne. Og sådan forblev det i mange år efter 1921. Først langt senere, i 1960'erne, blev verden en anden. Den nationalpolitiske situation ændrede karakter. Meget af det politiske og nationale sprængstof, som havde ført danske og tyske kirkegængere hver sin vej, smeltede bort. Ingen frygtede mere, at den anden part pønsede på overgreb og grænseændringer. Begge parter kunne slappe af, det gav overskud til en før ukendt dialog og hensyntagen til den anden part. En del af baggrunden for den særudvikling, som indledtes i 1851-64, som blev genoptaget i 1921 og som blev forstærket i 1945-46, fandtes ikke længere.

Kirkerne var ikke længere på én gang ofre for og aktører i et politisk spil – hvis de var det, var det i alt fald på en ny måde. Men deres historie, ånd, traditioner og sprog var stadig forskellige. Derfor mødes danske og tyske kirkegængere stadig i hver deres organisation – men i dag ser de ikke skævt til hinanden som før.

Forkortelser

ADCB	Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, Flensborg
KPF	Archiv des Kirchenkreises Flensburg, Flensburg
RA	Rigsarkivet, København
St. A. Fl.	Stadtarchiv Flensburg, Flensburg
LAS	Landsarkivet for Sønderjylland, Aabenraa
LASH	Landesarchiv Schleswig-Holstein, Slesvig

Summary:

In South Schleswig, Danish almost disappeared as the church's language from the 1600s. Only in the small *Helligåndskirke* in Flensburg were the services kept in Danish. Until 1850, these Danish services were overshadowed by the German ones. After this, the services were employed as part of the national political struggle. In the 1850s, Danish religious life was expanded as a part of the redanization of the Duchy of Schleswig. They were given status as »Denmark's first independent congregation«. Following the German victory in the war of 1864, the Danish religious life in Flensburg was allowed to exist in a reduced version, but led a difficult existence. It was dependent on the balance between on the one hand the church's recognition that there was a need for services in Danish and on the other the purely political notion that Danish services were just a cover for political ambitions and as such should be discontinued.

In 1900, the German church halved the amount of Danish services. The Danish churchgoers responded with demands for restoration of the free Danish congregation of the 1850s and continuation of the discontinued services. This resulted in a conflict between the Danish churchgoers and the German church which lasted for several years. German politicians regarded the services as a cover for Danish political ambitions. People of the German church, including the German leader of the church in Flensburg, the rural dean *Niese*, also regarded the Danish requests from a German political point of view – and at the same time the people of the church could not quite deny that there was a purely religious need for Danish services.

In this field of tension, the Danish services survived until 1921 as part of the German state church and on conditions set by this. Not until the freer conditions under the Weimar Republic was the Danish-speaking religious life separated from the German church and the foundation was built for the independent »Danish Church in South Schleswig« of today. The separation of the Danish services from the German church in 1921 as well as the prelude since 1588 are signs of the church's problems in the nationally and linguistically divided borderland between Denmark and Germany.

Oversættelse: Michael Peters